

Toponyma v české, chorvatské a bulharské frazeologii

Pavel Krejčí

MASARYKOVA
UNIVERZITA

520

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Toponyma v české, chorvatské a bulharské frazeologii

Pavel Krejčí

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2022

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Krejčí, Pavel, 1971-

Toponyma v české, chorvatské a bulharské frazeologii / Pavel Krejčí. – Vydání první, elektronické.
– Brno : Masarykova univerzita, 2022. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis
Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 520)
Částečně bulharský a chorvatský text, anglické resumé
Obsahuje bibliografie a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0134-6 (online ; pdf)

* 81'373.7 * 81'373.21 * 811.162.3 * 811.163.42 * 811.163.2 * (4=16) * (048.8)

– frazeologie – slovanské země

– geografická jména

– čeština

– chorvatština

– bulharština

– monografie

81 - Lingvistika. Jazyky [11]

Recenzovali: prof. PhDr. Mária Dobříková, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)
doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc. (Ostravská univerzita)

© 2022 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-280-0134-6

ISBN 978-80-280-0133-9 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0134-2022>

Obsah

1 ÚVOD	9
2 TEORIE FRAZEOLOGIE	13
2.1 Vývoj frazeologického bádání v jihoslovanských zemích a bývalém Československu	13
2.1.1 Frazeologie v Bulharsku	14
2.1.2 Frazeologie v Chorvatsku	15
2.1.3 Frazeologie v Srbsku a v Černé Hoře	17
2.1.4 Frazeologie v Bosně a Hercegovině	18
2.1.5 Frazeologie v Severní Makedonii	19
2.1.6 Frazeologie ve Slovinsku	20
2.1.7 Frazeologie na Slovensku	20
2.1.8 Frazeologie v Česku	21
2.1.9 Shrnutí	22
2.2 Česká, slovenská a jihoslovanská frazeologie od svých moderních počátků až do konce druhé dekády nového století (přehled publikačních výstupů)	24
2.2.1 Monografie	25
2.2.2 Výkladové frazeologické slovníky	28
2.2.3 Překladové frazeologické slovníky	30
2.2.4 Frazeologické slovníky na cestě od starého k modernímu chápaní frazeologie	32
2.2.5 Další publikace	33
2.2.6 Shrnutí	39
2.2.7 Abecední seznam zmiňované frazeologické a frazeografické literatury v rámci jednotlivých národních frazeologií	43
2.2.8 Chronologický seznam zmiňované frazeologické a frazeografické literatury	47
2.3 Kontrastivní analýza české, slovenské, chorvatské a bulharské frazeologické školy	54
2.3.1 Česká frazeologická škola	54
2.3.2 Slovenská frazeologická škola	58
2.3.3 Chorvatská frazeologická škola	61
2.3.4 Srbská frazeologie	65
2.3.5 Bulharská frazeologická škola	66
2.3.6 Kontrastivní shrnutí teoretických přístupů jednotlivých frazeologických škol	74

3	VLASTNÍ JMÉNA (ONYMA, PROPRIA)	80
3.1	Vlastní jméno – charakteristika, definice, klasifikace, problematika	80
3.1.1	Onyma z pohledu translatické	81
3.1.2	Slovnědruhá charakteristika onym	84
3.1.3	Moderní odborná vs. tradiční domácí terminologie	84
3.1.4	Několik poznámek ke třem typům bionym a jejich pojetí	85
3.1.5	Toponyma	96
3.1.6	Mytonyma	98
3.2	Toponyma ve frazeologii	99
4	ANALÝZA ČESKÝCH, CHORVATSKÝCH A BULHARSKÝCH FRAZÉMŮ S TOPONYMICKÝMI KOMPONENTY	103
4.1	Formální aspekt	103
4.1.1	Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou přirovnání	103
4.1.2	Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou kolokace nominální	106
4.1.3	Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou kolokace verbální	109
4.1.4	Frazémy s toponymickým komponentem a se strukturou (poly)propoziční	113
4.2	Sémantický aspekt	115
4.2.1	Onomaziologické kategorie s pozitivní nebo potenciálně pozitivní evaluací	119
4.2.2	Onomaziologické kategorie s neutrální až pozitivní evaluací	122
4.2.3	Onomaziologické kategorie s neutrální evaluací	123
4.2.4	Onomaziologické kategorie s negativní evaluací	125
4.3	Motivační aspekt	136
4.3.1	Motivační báze	136
4.3.2	Motivační modely	139
4.3.3	Asociativní motivace zásadní	139
4.3.4	Asociativní motivace slabá	144
4.3.5	Asociativní motivace nulová	146
4.4	Typologický aspekt	149
4.4.1	Typy toponymických komponentů	150
4.4.2	Choronyma	153
4.4.3	Oikonyma	155
4.4.4	Urbonyma	158
4.4.5	Hydronyma	160
4.4.6	Oronyma	162
4.4.7	Toponymické komponenty v komparaci	163

4.4.8 Toponymické komponenty v celkovém srovnání	167
4.4.9 Toponyma a kvazitoponyma	168
4.4.10 Frazémy s (kvazi)toponymickým komponentem a jejich klasifikace na základě motivačního vztahu	170
4.5 Aspekt původu	176
4.5.1 Druhy toponym podle původu	177
4.5.2 Toponyma spjatá s mytologií nebo biblí	180
4.5.3 Toponyma spjatá s literaturou, filmem apod.	183
4.5.4 Toponyma spjatá s historickými reáliemi	189
4.5.5 Ostatní toponyma	197
4.5.6 Toponymické komponenty ve frazémeh z hlediska původu v komparaci	208
5 ZÁVĚR	210
SUMMARY	212
BIBLIOGRAFIE	221
SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK	245
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ	250

*„Jistál pravda, že vŕŕecko není posud sesbíráno;
ale kdybychom se úplnosti domáhali, kniha by nikdy světla neuzřela.“*

Adolf Peter Záturecký, z úvodu ke sbírce
Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví (1896, s. II)

1 ÚVOD

Rozvoj frazeologického bádání v moderním smyslu nastal teprve po druhé světové válce a nejčastěji bývá spojován s ruským lingvistou V. V. Vinogradovem. Frazeologii lze velmi zjednodušeně popsat jako lingvistickou disciplínu, jež je příbuzná s lexikologií (jazykové jednotky označované jako frazeologismy, frazémy nebo idiomy a frazémy mají převážně pojmenovací funkci), ale současně i se syntaxí (jejich forma je především syntagmatická, ale může být i propoziční). Frazeologické jednotky jsou specifické mj. tím, že mají ucelený význam (podobně jako lexémy), avšak složeny jsou ze slov, která ovšem ve struktuře frazému ztrácejí svůj lexikální význam – nejsou to tedy už lexémy, nýbrž mění se na „pouhé“ komponenty frazému. Zůstává jen jejich slovní forma, stávají se slovními „těly bez duše“. Komponenty frazémů mají přirozeně apelativní charakter, ale ve struktuře mnohých frazémů se též vyskytují propriální výrazy, které si svou propriálností zachovávají (stále se píší s velkým počátečním písmenem), anebo o ni přicházejí (deproprializují se, píší se s malým počátečním písmenem). U některých propriálních komponentů dochází v tomto smyslu ke kolísání (*Tramtárie* i *tramtárie*, *Lazar* i *lazar...*). A právě frazémy, v jejichž struktuře se nachází propriální komponent, jsou předmětem našeho zkoumání.

Z řady možných typů proprií (nebo také onym) se zaměříme na toponyma. Tato volba má několik příčin: objektivní příčina je ta, že toponymy jako frazeologickými komponenty se dosud v námi sledovaných jazycích (češtině, slovenštině a jihoslovanském prostoru, především pak v chorvatštině, srbštině a bulharštině) zabývalo poměrně málo frazeologů – když už byla předmětem jejich zájmu propria (onyma), pak se jednalo především o analýzu výskytu antroponym, kterých je ve frazeologii nepochybně více (podrobněji viz teoretická část práce); subjektivní příčina je pak ta, že ke geografii má autor těchto řádků už od mládí velice vřelý

vztah, a proto jej pozadí výskytu pojmenování geografických prvků ve frazeologii, jejich charakter, typologie, motivace, zajímalo o to více. S ohledem na náš odborný zájem se budeme věnovat frazémům s toponymickými komponenty v češtině, chorvatštině a bulharštině. V českém prostředí se frazeologií v tomto objemu a takto zaměřeném kontrastu nikdo nezabývá (převažuje zájem o výzkum domácí frazeologie nebo kontrastivní výzkum české a nějaké další frazeologie – především ruské, polské, německé nebo anglické).¹ Cílem této práce je proto zmapovat kontrastivním způsobem frazeologii obsahující toponymické komponenty tak, jak je prezentována především, nikoliv však výhradně ve stávajících frazeologických slovnících výše uvedených jazyků. V teoretické rovině budeme ovšem přihlížet i k výsledkům bádání slovenských frazeologů – to je dáno jednak historickou blízkostí až provázaností moderní české a slovenské lingvistiky, jednak snahou konfrontovat slovenskou frazeologii s českou (obě jsou totiž vysoce teoreticky rozvinuté, ale přesto jde každá svou vlastní cestou) a konečně konfrontovat nejen českou, ale i slovenskou teorii s přístupy především chorvatských a bulharských frazeologů coby zástupců nejvíce rozpracovaných jihoslovanských národních podob frazeologie. Do přehledové části o historii moderního frazeologického bádání a také o publikačních výstupech jednotlivých národních frazeologií jsme pak kromě české, chorvatské a bulharské zařadili i frazeologii slovenskou, slovinskou, srbskou, bosenskohercegovskou a (severo)makedonskou. Vedlo nás k tomu především to, abychom svým přehledem, který v daných jazykových kombinacích a v uvedeném rozsahu dosud – pokud je nám známo – nikdo nezpracoval, a tudíž ani nezveřejnil, zachytili a popsali ucelený prostor česko-slovenský a jihoslovanský, tedy území, na nichž se do zásadních státně-politických proměn let 1991 až 1992 vyskytovaly tři státní jednotky: Bulharsko, Jugoslávie (do června 1991)² a Československo (do konce roku 1992)³.

Práce je rozdělena na tři velké části, každá je dále dělena do několika kapitol a podkapitol.

První teoretická část má tři velké kapitoly. Začíná stručným přehledem frazeologického bádání v zemích, kde se hovoří jazyky, které jsou předmětem této práce, ale také na Slovensku a v těch jihoslovanských zemích, jejichž frazémy nebudou předmětem naší analýzy. Druhou kapitolu tvoří na to navazující podrobný a sys-

1 Geograficky nejbližším badatelem, který se dlouhodobě zabývá jihoslovanskou frazeologií, je prof. Mária Dobříková z bratislavské Univerzity Komenského. Ta se ovšem přirozeně věnuje kontrastivnímu bádání slovensko-jihoslovanskému.

2 Poté nastal postupný rozpad nejprve na pět států (1992 až 2006: Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, srbsko-černohorská Jugoslávie [2003 až 2006 pod novým geografickým jménem Srbsko a Černá Hora] a Makedonie), od 2006 na šest států (rozpad srbsko-černohorského soustátí – vyhlášení nezávislosti Černé Hory, a tudíž i samostatnost Srbska), od 2008 na sedm států (vyhlášení nezávislosti Kosova a jeho oddělení od Srbska); od února 2019 změnou geografického jména makedonského státu se z Makedonie stává Severní Makedonie.

3 Poté – od 1. ledna 1993 – došlo k rozpadu na dva státy: Česko a Slovensko.

tematizovaný přehled publikačních výstupů o frazeologii v česko-slovenském a jiho-slovenském prostoru. Poté se ve třetí kapitole zabýváme teorií frazeologie s důrazem na kontrastivní analýzu zásadních teoretických přístupů v české, slovenské, chorvatské a bulharské frazeologii. Zde je nutno zdůraznit, že nám nejde o popis vývoje frazeologického bádání v širším evropském, nebo dokonce světovém kontextu – zkoumání frazeologie vlastního jazyka v kontrastu s nějakým jiným, často světovým, bývá hojným předmětem jiných frazeologických prací; cílem naší práce je zaměřit pozornost na výše popsané jazykové oblasti, a to i z toho důvodu, že jejich jazyky nebývají tak často na výsluní vědeckého zájmu jiných než jen domácích frazeologů; o zahraničních vzorech a inspiracích (především z ruskojazyčného, německojazyčného nebo anglojazyčného prostředí) jednotlivých badatelů, kterým věnujeme pozornost, se zájemce může dočíst přímo v samotných zde citovaných publikacích české, slovenské, chorvatské, srbské nebo bulharské provenience.

Druhá teoretická část práce je věnovaná problematice vlastních jmen (onym, proprií – první kapitola) a zapojení toponym do frazeologie (druhá kapitola).

Třetí, analytická část práce je opět rozdělená do kapitol a podkapitol. Jejím obsahem je vlastní analýza shromážděného frazeologického materiálu. Samotný materiál je excerpován především ze stávajících frazeologických slovníků češtiny, (srbo)chorvatštiny a bulharštiny. Tento materiál je v určitých případech doplněn příklady z jiných fyzických zdrojů (především dílčích studií obsahujících též přínosný frazeologický materiál) a korpusů (Český národní korpus, Hrvatski jezični korpus, Hrvatski nacionalni korpus, Български национален корпус). Smyslem a cílem tohoto přístupu je především zmapovat kompletní materiál shromážděný a popsáný v prvé řadě v příslušných slovnících a porovnat výkladové údaje, které jej doprovázejí. Teprve po analýze tohoto frazeografického fundamentu bude v dalších fázích výzkumu toponym ve frazeologii možné nahlédnout důsledněji do korpusů, výkladových slovníků, popř. dalších zdrojů a verifikovat, popř. aktualizovat stávající frazeografické údaje.

Na základě takto shromážděného frazeologického materiálu poté provedeme analýzu formální, sémantické, motivační a typologické stránky frazémů (první čtyři kapitoly analytické části práce), v jejímž centru budou pokaždé toponymické komponenty. Poslední, pátá kapitola představuje rozbor původu shromážděných frazémů, přičemž podrobnější analýzu relace příslušného frazému s toponymickým komponentem a nějaké reálné situace, která posloužila buď jako zdroj pro frazeologizaci určitého slovního spojení, nebo vytvoření nějakého ustáleného výroku, jenž se později frazeologizoval, podnítila, provedeme pouze u vybraných frazeologických jednotek, u kterých je tato spojitost zachytitelná a zajímavá.

Frazeologický materiál, který se v této práci podařilo shromáždit a který se vyznačuje přítomností toponymického komponentu ve struktuře frazeologických jednotek, samozřejmě nemůže být kompletní – frazeologie vykazuje jistou dynamiku, takže řada nových jednotek dosud nemusela být podchycena a lexikograficky

1 Úvod

zpracována a mnoho dalšího materiálu se skrývá kupříkladu v nářečním bohatství inkriminovaných jazyků. Za prozkoumání by jistě stály i starší lexikony nejrozličnější povahy, a to především různé sbírky paremiologického fondu, ale také výkladové nebo významné překladové slovníky.

2 TEORIE FRAZEOLOGIE

2.1 Vývoj frazeologického bádání v jihoslovanských zemích a bývalém Československu

Frazeologie se v novém pojetí, zaměřeném především na ustálená obrazná slovní spojení, nikoliv na parémie nebo ustálené fráze či formule, jak tomu bylo mnohdy ještě v první polovině 20. století,⁴ začala prosazovat po druhé světové válce především v tehdejší sovětské jazykovědě. Nesčetněkrát se v této souvislosti v pojednáních o frazeologii opakuje průkopnická úloha Viktora V. Vinogradova (za všechny viz např. Tanović 2000: 12). Stejně často se ale upozorňuje, že Vinogradov „nestavěl na zelené louce“, ale že již před ním si frazeologizovaných slovních spojení jako zvláštních lexikálně-sémantických jednotek všimli Nizozemec Jacobus J. A. van Ginneken a Švýcar Charles Bally (navazující svou metodologickou orientací na de Saussurův strukturalismus) nebo že Brit Logan P. Smith vydal v roce 1923 první samostatnou monografii pojednávající o idiomatice (srov. Čermák 1982: 14). Nesporné ovšem je, že se frazeologie v jazykových prostředích, která nás v této práci zajímají (v bulharském, srbochorvatském a slovenském, v českém již méně), ve svých počátcích nutně opírala právě o frazeologii sovětskou.⁵ Sami frazeologové při ohlédnutí do minulosti této jazykovědné disciplíny mnohdy zdůrazňují, že zlomovou pro jejich bádání byla frazeologická konference konaná v roce 1971 v Samarkandu (Uzbekistán, tehdy v rámci SSSR – srov. Dobříková 2014: 8 nebo Svítková 2015: 15). Spolu s V. Vinogradovem patří k nejvýznamnějším a nejcitovanějším sovětským

4 Viz např. Peter TVRDÝ a jeho *Slovenský frazeologický slovník* – srov. dále komentář k němu u J. Mlacka (1984).

5 Řečené platí i pro makedonskou a slovinskou frazeologii, které jsme sice zařadili do úvodních srovnávacích přehledů, avšak nadále s nimi ani v teoretické, ani v praktické části pracovat nebudeme.